

Research

ФРАГМЕНТИ НА НАШАТА СВОБОДА

Николай НИКОЛОВ

Abstract. Bulgaria is a nation marked by deep social and political metamorphoses. As part of the post-communist transitional democracies and full member of the European Union, Bulgaria is officially considered a “consolidating democracy” and its progress is periodically assessed alongside other East and Central European states. What is argued in this paper is that the rights and freedoms belonging to all democratic citizens are not automatically transferred with the regime change. It will be shown that freedom is a cultural experience, deeply connected with national identity and a sense of historical self-consciousness. It will be shown how a distinction between political liberty and cultural freedom can help make sense of Bulgaria’s rather complex contemporaneity, its totalitarian past and its crisis of national identity.

Keywords: Bulgaria, democracy, post-communism, Eastern Europe, freedom, identity, nationhood

Понятието “демокрация” произтича от основния принцип: върховенството/управлението (*kratos*) на и от гражданите (*dēmos*). Това е форма на политическа организация, базирана на колективен суверенитет и самоуправление, чиито корени се намират в първите гръцки републики, като най-известната е била Атинската демокрация. “Ние сме демокрация”, Перикъл обявил, “защото управлението е в ръцете на мнозинството, а не на малцинството” (Thucydides, 1960).

Тази идея обаче притежава валидност само в рамките на определен брой от нормативни критерии, които отговарят на въпросите: кой би трябвало да представлява ‘народа’, както и ‘какво означава това “те” да се самоуправляват. В древногръцкия полис, свободните граждани представляват “народа”, а управлението им се основава изцяло на тяхното политическо съществуване, чиято роля е увековечаването на “процес на взимане на колективни решения и задължения” (Dahl, 1989). Като *zoon politikon*, личният и общественият живот са неразграничими за гръцкия гражданин. Единствените личности, определени от съществуването си в частната сфера са тези, които нямат публичен, политически и юридически статут като граждани. И така, истинският човешки субект се конституира като политическо животно и, следователно, неговата човешка природа е обективизирана от “идеалите на участие в политическия живот”, въплътени в полиса (Giddens, 1971). Всяка една комунистическа държава е усетила тази дълбока дихотомия нанесена на човешката личност: съзнанието, че ти не си ‘гражданин’ в истинския смисъл на думата и това не е *твоята* държава. Индивидът спира да има значение и се слива в безформеното политическо тяло, което е директно и непрекъснато контролирано от главата – т.е. политическият елит. Човек се превръща във физическо лице, без ясни

политически или юридически права, изцяло зависим от патриархалната система. Гражданите са не повече от ‘деца’ на държавата си, като целият им живот става зависим и ограничен от нея.

В тези режими, човек спира да съществува като политическо, социално и културно животно; неговата природа се изменя. И така, когато става дума за пост-социалистическите революции, или преходи към демокрация, трябва да бъде ясно на всеки наблюдател, че тук не става дума само за преминаване от един политически и икономически режим към друг; става дума за дълбока метаморфоза на личността; преврат на начина на мислене, преминаване от човешкото съществуване като безполезна част в едно застояло общество, до осъществяването на правата и свободите принадлежащи на една демократична личност. За някои държави и за някои граждани, този втори, далеч по-сложен процес не се случва. В други, благодарение на силно изявена вяра и националност, прогресът беше мигновен и праволинеен. Тази важна разлика между тези две революции се забелязва рядко – смята се, че както за една вечер един режим се заменя от друг, пренаписва се конституция и се започва от начало, така и правата, присъщи на един демократичен режим се пренасят, автоматично и мигновено, върху новите граждани. Но за да се случи това, тези граждани трябва да са готови да поемат тези нови отговорности – да са готови да преосмислят значението на думата ‘народ’. За 23 години, у нас този процес остава незавършен – ние още търсим пътя към нашата пост-социалистическа метаморфоза.

Българската демокрация, нейното значение, история, и език са несъвместими с тези на другите пост-социалистически държави. Ние изоставяме зад всяка една централно европейска държава и, даже през 2013 година, след 23 години ‘преход’, ние оставаме като хибрид между миналото и настоящето. Отличаваме се, защото ние никога не

преминахме нейната ‘фасада’; не успяхме да вникнем в значението на ‘демокрация’ – не само като политическа система, институции, и т.н., но като култура и самосъзнание.

Ние не изживяхме своя момент на революция и на демократизация по същия начин или път като Полша, Унгария, или Чехословакия. Там, тоталитарните режими, изгубили изцяло легитимност, разяждащи се отвътре напълно, не само бяха свалени, но и бяха забравени. Централна Европа започна своя път към демокрацията директно след падането на Берлинската стена. В тези страни, малко или много, има процес на просвещение.

Дезориентацията и объркването, които последват падането на желязната завеса в Полша, Чехословакия, и Унгария, бързо се заместват от възстановяването на дадена посока и цел; или по-точно казано, от “създаването на системни критерии за това какво трябва и какво не трябва да бъде допускано във възстановения ред, за да се възвърне идентичността” (Gellner, 1964). За тези страни, това е процес на възвръщане, защото тяхната идентичност е вкоренена в предопределен път на прогрес и модерност, предначертан от (западно)европейската история. Следователно, според Habermas (1990), пост-социалистическите революции отразяват един общ процес на коригиране на историческото съзнание и културните корени в тези страни.

Но не всички революции от 1989 са извършени с цел ‘коригиране’ и справяне с близкото минало, защото не всички нации имат тази така силно изразена принадлежност и идентичност, към която да се завърнат. Тук се намира и основата за тематичното разделение в съответните дискурси между ‘Източна’ и ‘Централна’ Европа, не само като география, а и като култура и историческо съзнание на дадените общества. Според Милан Кундера¹⁾, за страните бунтували се многократно против комунистическите си режими (т.е. Унгария,

Чехословакия, Полша, ГДР), думата ‘Европа’ не представлява географски феномен, а духовно понятие синонимно с думата ‘Запад’. В момента, в който Унгария вече не е част от Европа – тоест, Западна – тя е отделена от съдбата си, извън историята си: губи *същността на своята идентичност* (курсив добавен).

Идентичността на един народ е концентрирана в това, което е произведено от ума – т.е. това което е познато като ‘*култура*’.

За разлика от своите съседки, които успяха да запазят културните си основи и многократно протестираха срещу заплахата от изчезване на тяхната идентичност, в страни като България или Русия, тоталитарните режими успешно отнеха същността и заглушиха историята на техните народи, като същевременно и потопаха хората им в перманентен застой от гледна точка развитието на културата им. И така, Кундера мълчаливо отдалечава българската от европейската история и представя Източна Европа като перманентно белязана от преходи и социални метаморфози.¹⁾ Тези преходи не позволяват на нации като българската да изгради достатъчно дълбоки културни корени за изграждането на историческо самосъзнание и трайна идентичност.

С две думи, това което ни разграничава от една Полша, е липсата ни на собствена история, идентичност, интелигенция; за нас 1989 не представлява шанс за размразяване на историята и възобновяване на застиналия прогрес към нашата модерност, причинени от тоталитарния режим.

За нас, 1989 е годината, в която се ражда българския феномен наречен ‘фасадна демокрация’. Тоест, нашият тип демокрация се реализира благодарение на вътрешен преврат, който позволява на комунистическия елит да остане на власт, да определя дискурсите, чрез които е дефинирано значението на ‘българската демокрация’ и най-вече да определя политическите и икономически реформи. Истината е, че

както по време на комунизма, така и при неговото разпадане, в България няма тези масови демонстрации и протести присъщи за пост-социалистическите революции. У нас хората останаха послушни и пасивни.

Поне до 1997 – тогава аз бях на 7 години и присъствах на първите си митинги пред “Св. Александър Невски“, заедно с още хиляди хора, които най-накрая активизираха обществото и настояха за истинска промяна. Това е нашата истинска пост-социалистическа революция – моментът, в който нашето общество се обедини около общ политически и културен идеал и остана единно. Благодарение на следващите четири години управление, икономически реформи и проевропейска политика, България е член на Европейския Съюз и, поне на хартия, част от общия проект към прогрес, свобода, и модерност. Но тези четири години не бяха достатъчни, защото преди да дойде нужната воля и единство – трябва съзнанието. Необходимо е съзнанието за дълбоката дихотомия между политическа независимост и културна свобода. През 1997 г., политическата ни независимост беше доказана, но културният идеал свързан с Европа, Западът, и демокрация, не отстоя на натиска на нашата дълбока некултурност и пасивност.

II

Преди почти сто години, в своята статия ‘Нашата Интелигенция’, Боян Пенев изобразява подобен процес на фрагментацията на личността на българската култура и атономизацията на нашето общество. “Политически се освободихме, но краят на духовното робство още не се вижда” (Пенев, 1924). Това духовно робство се равнява на липсата на истински българска култура, която да обединява хората около общ идеал, да дава посока и ориентация на обществото.

В своя отговор на въпроса ‘Що е Просвещението’, Имануел Кант²⁾ пише: [Ч]рез революция може би се стигнало до отхвърляне на личния деспотизъм и на алчното или властолюбиво потисничество, но *никога до реформа на начина на мислене*; пък и новите предразсъдъци ще вършат много добре работата на старите, служейки за юзди на *лишената от собствено мислене тълпа* (курсив добавен).

Реформа на начина на мислене е синоним за тази културна свобода, за която споменава Боян Пенев през 1924. Това духовно робство, или по думите на Кант – *самопричиненото непълнолетие на човек* – до голяма степен се закоренява дълбоко в индивидуалните и социалните идентичности на хората и става почти естествено. Както споменават и Кант, и Пенев, този тип робство е самоналожено и никоя външна сила не би могла да помогне за неговото превъзможване. Единствено ние, сами, можем да направим крачката от политическа независимост към културна свобода и просвещение, като олицетворим и разберем своята съвременна българска идентичност и се преборим за изграждането на едно общество, в което всеки от нас е част; на една публичност, от която всяка свободна личност зависи.

Човекът на модерността, според социалния психолог Erich Fromm (2001), въпреки че бива освободен от оковите на пред-индивидуалистичното общество, което едновременно му дава сигурност и го ограничава, не придобива свобода в положителния смисъл на реализацията на индивидуалната му същност; тоест, изразяването на неговите интелектуални, емоционални, и чувствени възможности. Тази свобода, в негативния смисъл на думата, се равнява на *независимост*. И тази независимост води до така познатото чувство за изолация, което много често е непоносимо. Тази позитивна свобода, за която той споменава, е тази връзка между личното и публично просвещение, която създава усещането и естетиката за културния идеал на *нашата* свобода,

която е съпроводена с *нашата* ориентация и идентичност. С други думи, това е процес, чрез който се възобновява езика, с който един народ, лишен от мислене, е способен да реформира начина си на мислене.

За разлика от Кант, който не уточнява точно как да се премине от политическа независимост към просвещение и културна свобода (според него, това е процес, за който всеки един от нас е отговорен сам за себе си), Боян Пенев възлага своите надежди върху създаването на българска интелигенция. Той смята, че само изграждането на тази интелигенция би могло да преодолее обществената изолация и културната атомизация, която отчуждава хората един от друг - “Българското общество познава враждата, познава малодушието и равнодушието – но не и творческия ритъм на една хармонична колективна воля” (Пенев, 1924).

Целта на интелигенцията е създаването на общ *национален* идеал, на ‘въображаемо общество’. По думите на Benedict Anderson, една нация е въображаема, защото членовете на даже и най-малката, никога няма да познават, срещнат, или чуят, по-голямата част от техните сънародници, но в съзнанието на всеки съществува образа на тяхното общуване (Anderson, 1991).

Пенев (1924) мечтае за изграждането на интелигенция способна да съживи българската култура, да възобнови основите за единство и идентичност и да преодолее ръждата на българската провинция. С две думи, според него, пътят към позитивната и културна свобода е пълен синтез върху българската душа, пълна метаморфоза на изостаналия и незрял български характер.

III

Преди няколко месеца, по време на Февруарските протести, бях убеден, че Боян Пенев, в своя анализ, е безкрайно актуален и много

точно олицетворява и съвременното ни общество. Нека Ви припомним едно интервю с Георги Господинов³⁾ във в. *Дневник*, което описва точно тази липса на ориентация, която тогава изглеждаше непреодолима: “Тук ври една каша от собствено неудовлетворение, дефицит на смисъл, липса на хоризонт, отчаяние от държавата. Ако си на 30 години, си живял 24 от тях в преход. Това е нищо в исторически план, но много в биографичен.”

Ами ако си на 23 или на 24? Тогава целият ти живот е преход. Ясно е, че тогавашните протести не бяха само заради високите сметки – те представиха частица от много по-дълбокия спектакъл на екзистенциалната ни криза. Нищо чудно, че не бяха организирани, нямаха глас и реалност и бърно се разпръснаха в забравена тишина. Но за моето поколение, за “децата на промените”, тази българска трагедия не е изцяло нашата реалност, защото ние бяхме едни от първите, които се възползваха от приемането на България в Европейския Съюз.

Това е и една от най-ясните причини за избора на толкова много млади хора да учат в чужбина. Тази липса на самоидентичност и принадлежност в своето общество, съпроводена от изпразнена от смисъл и атомизирана преходна държава, докарва много млади хора до нуждата за коренна промяна. И тази коренна промяна в този случай е Англия, или Франция, или Германия. Там ние търсим перспективи, бъдеще, себе си. С други думи, тези елементи които, въпреки промените, българското общество не е способно да ни предостави. Но, след пет години учене и работа в Бирмингам, Лондон и сега в Ню Йорк, осъзнавам, че много голяма част от българските студенти, учещи в чужбина - нито стават по-свободни, нито успяват да се изкопчат от стари навици, нито искат да адаптират личностите си към нови култури. С две думи – българското си е българско.

От домашни партита в студентски общежития, в които се свиреше силна чалга музика, а студентите бяха облечени като за сватба, до

българските студентски къщи, в които се носеше тютюн на кило от България и се пиеше ракия в пластмасови шишета от Кока-Кола. От неспособността да превъзмогнат културния си шок и да намерят чуждестранни приятели до плащането на 40 лв. за концерт на Азис в Лондон.

Аз лично смятах, че българите на моите години в Ню Йорк биха по-различни – тук се запознах с младежи, които живеят и работят от дълго време и в престижни компании. Даже бях заведен в едно от най-красивите заведения, на върха на един небостъргач в Бруклин. Уви, малко по-късно моите домакини се организираха да ходят в българския ресторант - на ‘хубавата музика, готините хора, и кебапчета’.

Това, което ме интересува и вълнува най-много от тези наблюдения, е да разбере къде се намира връзката, ядрото между тези хора и България. Аз смятам, че моите познати в Бирмингам, Лондон и Ню Йорк, както и многото други български студенти в чужбина са видими представители на българската пост-комунистическа същност; те са и най-яркото отражение на съвременната ни национална идентичност и чувството ни за свобода. Техните маниери, навици, вкусове, независимо дали се намират “у дома” или “навън”, до голяма степен остават бетонирани. Защо? Защото тези български културни символи не само са дълбоко насадени в тях; те са и най-видимите черти, чрез които феноменът “пост-комунизъм” придобива българска самоличност.

Фактът, че за тези млади хора промяната на тези навици не съществува като мислима или желана опция означава, че тези културни символи не биха могли да бъдат откъснати от индивидуалната или социална идентичност на човек без да се премине през цялостна лична метаморфоза. Тази консолидация на “нашата” култура около чалгата, парти лайфстайла, предопределената визия за мъжественото и за женственото, бързите пари и далаверите, са много дълбоки белези на

уещането на хората за “българско”, които успешно създават ‘въобразени общности’ на принадлежност. Те основават социалните връзки, които най-успешно превеждат “българското” извън територията на държавата. Истината е, че този начин на живот и тази култура, веднъж отстранени от тъгата на българското съвремие, придобиват вид естетичност и екзотичност, които им позволяват по-лесно асимилиране в западната модерност. Все пак, едно е да си на купон на Азис до Биг Бен, друго е да му хвърляш салфетки в Син Сити. Тук, поне, и ти ставаш част от истинския ‘елит’, от ‘въображаемата общност’, за която се пее в песните.

Значението на нашата самоличност и свобода съответно е директно свързано с този дуализъм: от една страна силно изразеното чувство за (псевдо)патриотизъм, носталгия, и привързаност към отделни части от българския *етос* на много от студентите в чужбина; от другата страна е силната нужда за промяна, за “по-добър” живот, за бягство от мизериите в България. Резултатът много често е активната поддръжка на ‘българското’, каквото и да означава то за дадения човек, стига този човек да е извън България. С други думи, киселото мляко и сиренето са най-вкусни в чужбина! Там имаш свободата и правото на *избор* относно твоето отношение към българската действителност. Българската свобода най-ясно се отразява от тези млади хора, които живеят в чужбина.

Аз съм част от тази общност само като случаен минувач, обвързан с обич, определена несигурност, любопитство, но също така и с онова странно чувство за присъствие в нещо, в което ми беше почти невъзможно да се почувствам съвременен. Тази българска общност, тази изграждаща се частица от нашата ‘интелигенция’ винаги ми се струваше до голяма степен чужда, сякаш липсва езикът, чрез който се създава истинския диалог. Сякаш това, което ни свързваше, българското, не се равнява на нашето приобщаване към по-висока, *национална*, култура;

всъщност, нашата ‘въображаема общност’ се изгради въз основа на познат тип ежедневие, навици; т.е. по думите на Боян Пенев на “частични и случайни влияния” (Пенев, 1924).

IV

Както преди петнадесет години, така и сега – аз отново протестирам и съм част от десетките хиляди български граждани, които ежедневно се борят, не само против това абсурдно и ужасно опасно комунистическо правителство, но и *за себе си, за своите права и за да бъде чул техният глас.*

Аз протестирах първо от разстояние – тук в Ню Йорк до момента имаше четири събития, в които десетки българи се събраха, наложиха своите права като български граждани, но най-важното – проявиха страхотна солидарност и подкрепа към всички други протестиращи по света. Тези протести се превърнаха в международни дни за протест организирани в социалните медии под името #ДАНСwithmeWorld. Прекрасно е, че българи по цял свят – от Сеул, през Сан Франциско, до Сидни – излизат заедно на протест и са част от едно цяло.

А през август месец, аз организирах два джаз концерта в подкрепа на протестите. На първия не присъстваха много българи, но изпълнението на групата Alter View на ‘Хубава си Моя Гора’ наистина впечатли и докосна всички присъщващи. За втория концерт, с участие на Петър Славов и Асен Дойкин, се събраха повече българи, които споделиха не само уважението си към музиката, но гражданска и политическа позиция. Следват още такива концерти в София и Лондон, чиято цел и консолидиране на българската култура около музиката, както навън, така и у дома; обединяването на хора около общ културен

идеал и една история - за това напомнят песни като 'Хубава си Моя Гора'.

#ДАНСwithme ми предостави възможността за пръв път откакто живея в чужбина да се запозная и събера с много хора, с които изцяло споделям политическите си възгледи. Със сигурност на тези протести няма да дойдат момчетата и момичетата, които най-много обичат да са в 'Механата' в събота вечер. Между другото, това се отнася и за Фейсбук и Туитър – там, благодарение на #ДАНСwithme, вече е много по-лесно да се филтрира многопластната същност на българската не-културност – не се появяват толкова често снимки от фитнеса, от дискотеката, пред колата и т.н.; преобладават снимки от протестите, хумор, гражданска активност и диалог. Отново не е случайно, че една огромна част от българите не се включват в онлайн обществото – не пишат, не коментират и не отразяват – те налагат старата реалност с всички сила, но за това вече е късно.

Така, както се събираме извън и както хората се събират в България, така както чрез едно бързо търсене на #ДАНСwithme в социалните медии и така както пиша тази статия – това е начинът да се наложи промяна. Да, може би правителството няма да падне скоро и да, вероятно ако падне, нещата няма да се оправят от само себе си. Както пише Николай Стоянов⁴⁾ в своята статия за в. *Капитал*, “причината да не скачам от радост е, че държавата е завладяна и проядена до такава степен, че отдавна не е възможно проблемът да се отстрани безболезнено.”

Със сигурност, нашите демократични институции са слаби, липсва им капацитет – даже Вивиан Рединг⁵⁾ ни го съобщи по време на скорошната си визита. Трябва дълго време да се борим за развитието на нашия политически режим, за да можем да достигнем момента, в който да се самоназовем като консолидирана демокрация. Но това е ясно. Аз

лично бих започнал „да скачам от кеф”, ако падне правителството, за разлика от г-н Стоянов. Да, чака ни процес на де-комунизация и де-мултрификация, но никой не е казал, че с падането на едно правителство нещата ще се оправят от само себе си. Аз смятам, че точно за това са толкова важни тези протести – хората не се страхуват да поемат нещата в свои ръце, да бъдат граждани и, най-важното, да не оставят дискурсите да бъдат контролирани от малка група хора. Съживява се гражданският глас, рядко появяващ се през последните години. Това, което ми носи най-голямо удовлетворение, като участващ в протестите, е, че се чувствам част от една голяма, мислеща, активна общност, с която в една или друга степен споделям обща реалност.

Това са *нашите* протести – ние не се борим само против корупцията, мафията, комунистите, или нефункциониращата ни система – ние се борим за нашия публичен глас; за единство като общество и като мисъл. Ние се борим за нашата културна свобода – ние сме гражданите, ние сме интелигентни, млади и съпричастни. Ние сме много и няма да се уморим, докато нашата обща публична сила не бъде оценена. #ДАНСwithme е модерното отражение на една частица от ясно заформящата се интелигенция, за която Боян Пенев е копнял. За първи път от много години, тя изпълнява своята роля: “да се слее в цялостна обществена сила и да насочи енергията си и умствените си дарби в една посока, за постигане на един общ идеал” (Пенев, 1924).

Аз, през последните седмици, съм всеки ден пред Народното Събрание и се включвам в дебатите и скандирам ‘ОСТАВКА’; благодарение на това, че съм тук и протестирам и тук, и от разстояние, зная че българите у дома и в другите държави усещат засилващата се подкрепа на нашето изграждащо се въображаемо общество. Аз не познавам и никога не съм се виждал с хората протестиращи в Щутгарт, но ги *разбирам* и знам, че ние *споделяме* обща идентичност, защото се

борим за един и същ културен идеал, за една и съща българска реалност. Ние сме заедно, защото сме част един от друг, принадлежим на една свободна общност. Това е нашето просвещение, преодоляването на *самопричиненото* ни непълнолетие, това е нашата Пражка пролет, нашето танцово лято, мерник и компас, който сочи към правилната посока на демокрацията и на културата у нас.

Лятото на 2013 г. – три снимки от София

Протестът на българи в Ню Йорк

БЕЛЕЖКИ

1. http://www.euroculture.upol.cz/dokumenty/sylaby/Kundera_Tragedy_%2818%29.pdf
2. <http://www.litclub.com/archiv/broi33/kant.htm>

3.http://www.dnevnik.bg/razvlechenie/2013/02/23/2008771_georgi_gospodinov_vuprosut_ne_e_koi_shte_plathttp://www.dnevnik.bg/razvlechenie/2013/02/23/2008771_georgi_gospodinov_vuprosut_ne_e_koi_shte_plat

4.http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2013/07/04/2096820_zashto_ne_skacham_ot_radost/

5. Вивиан Рединг – заместник-председател на Европейската комисия (правосъдие, основни права и гражданство).

ЛИТЕРАТУРА

Пенев, Б. (1924). Нащата интелигенция. *Златороз*, 5(1), 3-20.

Anderson, B. (1991). *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.

Dahl, R.A. (1989). *Democracy and its critics*. New Haven: Yale University Press.

Fromm, E. (2001). *The fear of freedom*. Oxon: Routledge.

Gellner, E. (1964). *Thought and change*. Chicago: University of Chicago Press.

Giddens, A. (1971), *Capitalism and modern social theory: an analysis of the writings of Marx, Durkheim and Max Weber*. Cambridge: Cambridge University Press.

Habermas, J. (1990). What does socialism mean today? The rectifying revolution and the need for new thinking on the Left. *New Left Review*, 183, 3-22.

Thucydides. (1960). *The relopennesian war* [translated by Jowett, B]. New York: Bantam.

✉ Mr. Nikolay Nikolov
91 Residence Tower, Manor House,
London, N4 2NE, UK
E-Mail: nikolay.nikolov90@gmail.com

© 2013 Venets: Author

